

УДК 37.015.3:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-56>

Віталій КУРИЛО,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

доктор педагогічних наук, професор,
перший проректор

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) donluga@gmail.com

Марія ПОЧИНКОВА,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

доктор педагогічних наук,
професор кафедри філологічних дисциплін

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) pochinkovam@gmail.com

Світлана БАДЕР,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри дошкільної та початкової освіти

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) svetmira23@meta.ua

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА¹

Стаття присвячена актуальній проблемі формування критичного мислення громадян, яка розкривається як складний педагогічний феномен, що потребує вирішення. Автори умовно виокремлює дві групи громадян; ті, які перебувають в системі освіти – здобувачі освіти різних рівнів й педагогічні працівники та ті, які вже отримали освіти більше п'яти років тому. Такий розподіл зумовлений аналізом наукових праць з окресленої проблеми, нормативно-правових документів, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу різних закладів освіти. Зроблено висновок, що громадяни, які перебувають у системі освіти знаходяться під цілеспрямованим впливом щодо формування критичного мислення, це ж стосується й педагогічних працівників.

Своєю чергою, ті, хто знаходиться поза системою освіти не зазнають подібного впливу, але саме ці люди скеровують сьогодні демократичний шлях розбудови країни, здійснюють виборчі функції, є споживачами інформації та зазнають впливу інформаційної агресії через конфлікт на Сході України.

Проблема формування критичного мислення громадян вимагає пошуку шляхів її вирішення, у світлі чого перед педагогами постають такі педагогічні завдання для першої групи: розробка критеріїв, рівнів, інструментарію для визначення рівнів сформованості критичного мислення особистості, оптимізація й удосконалення системи роботи з формування критичного мислення особистості на різних освітніх рівнях, уточнення й розширення понятійного апарату, розробка систем роботи для майбутніх фахівців різних галузей, удосконалення навчально-методичного забезпечення з урахуванням технології розвитку критичного мислення здобувачів освіти різних рівнів тощо.

Формування критичного мислення другої групи громадян має спиратись на зміст і характеристику якостей критично мислячої особистості й може здійснюватися через розробку: критеріїв, рівнів, інструментарію для визначення стану сформованості критичного мислення особистості; спеціальної системи роботи з формування критичного мислення особистості для цієї групи громадян розробки з урахуванням їх особливостей: вікових, психологічних, професійних тощо; навчально-методичного забезпечення з урахуванням технології розвитку критичного мислення з акцентом на популяризацію інформації про це поняття, про методи, способи, принципи критичного розмірковування; тренінгів для працівників різних галузей; відкритих курсів; навчальних матеріалів для розповсюдження їх у соцмержах та курсів для інститутів підвищення кваліфікації та післядипломної освіти тощо.

Ключові слова: критичне мислення, педагогічна проблема, формування критичного мислення, критичне мислення громадян, інформаційна агресія, технологія формування критичного мислення.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/002.

Vitalii KURYLO,*orcid.org/0000-0003-2471-3358**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;**First Vice-Rector**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) donluga@gmail.com***Mariia POCHYNKOVA,***orcid.org/0000-0002-1383-7470**Doctor of Pedagogical Sciences,**Professor at the Department of Philological Disciplines**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com***Svitlana BADER,***orcid.org/0000-0002-9225-423X**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;**Head of the Department of Preschool and Primary Education**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua*

FORMATION OF CITIZENS' CRITICAL THINKING AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

The article is devoted to the actual problem of the formation of critical thinking of citizens, which is revealed as a complex pedagogical phenomenon that needs to be solved. The authors tentatively distinguish two groups of citizens; those who are in the education system – students of various levels of education and teaching staff and those who have already received education more than five years ago. This distribution is determined by the analysis of scientific works on the outlined problem, regulatory and legal documents, educational and methodological support of the educational process of various educational institutions. It was concluded that citizens who are in the education system are under purposeful influence regarding the formation of critical thinking, the same applies to pedagogical workers.

In turn, those who are outside the education system are not affected by such influence, but it is these people who direct the democratic path of building the country today, perform electoral functions, are consumers of information and are affected by informational aggression due to the conflict in the East of Ukraine.

The problem of the formation of critical thinking of citizens requires finding ways to solve it, in the light of which teachers face the following pedagogical tasks for the first group: development of criteria, levels, tools for determining the levels of formation of critical thinking of an individual, optimization and improvement of the system of work on the formation of critical thinking of an individual at various educational levels, clarification and expansion of the conceptual apparatus, development of work systems for future specialists of various fields, improvement of educational and methodological support taking into account the technology of development of critical thinking of students of various levels, etc.

The formation of critical thinking of the second group of citizens should be based on the content and characteristics of the qualities of a critically thinking personality and can be carried out through the development of: criteria, levels, tools for determining the state of formation of a personality's critical thinking; the development of a special system of work on the formation of critical thinking of the individual for this group of citizens, taking into account their characteristics: age, psychological, professional, etc.; educational and methodological support, taking into account the technology of development of critical thinking with an emphasis on the popularization of information about this concept, about methods, methods, principles of critical thinking; trainings for employees of various industries; open courses; educational materials for their distribution in social networks and courses for institutes of advanced training and postgraduate education, etc.

Key words: *critical thinking, pedagogical problem, formation of critical thinking, critical thinking of citizens, informational aggression, technology of formation of critical thinking.*

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується швидкоплинністю та інформаційною перенасиченістю, що вимагає від людства пошуків шляхів ефективної й безпечної роботи з інформацією. Значне збільшення інформації, проникнення її у всі сфери життя призводить до появи нового виду агресії – інформаційної, яка особливо

гостро проявляється в місцях військових збройних конфліктів, зокрема, на Сході України. При цьому, можна стверджувати, що суспільство не готове до споживання інформації, до її аналізу, відсіювання фейкових новин від реальних тощо. Громадяни не володіють практичними засобами роботи з інформацією, зокрема критичним мис-

ленням, що дозволило б критично сприймати інформацію, приймати виважені відповідальні рішення, протистояти інформаційній агресії та ін. Пошук шляхів розв'язання цієї проблеми покладається на педагогічну науку, оскільки саме вона покликана знайти форми, методи й засоби формування критичного мислення громадян. Ця проблема частково вирішується в напрямку підготовки майбутніх фахівців різних галузей, в освітній процес закладів середньої освіти, однак, залишається без уваги розробка й пошук системи роботи з формування критичного мислення громадян.

Аналіз досліджень. Різні аспекти виникнення й розвитку концепції критичного мислення висвітлено в доробках вітчизняних і зарубіжних науковців (Т. Бартел, Н. Басова, Дж. Браус, М. Варлаков, Д. Вуд, Д. Дьюї, Л. Елдер, В. Кремень, Л. Києнко-Романюк, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макінстер, С. Метьюз, Р. Пол, О. Пометун, К. Поппер, В. Самнер, В. Саулія, Г. Соріна, Дж. Стіл, Ч. Темпл, С. Терно, О. Тягло, Г. Ущаровська, Д. Халперн, П. Фачіоне, А. Фішер, У. Х'юїт, Дж. Чеффі, В. Ягоднікова та ін.).

Не зважаючи на значну кількість досліджень, присвячених тим чи тим аспектам концепції критичного мислення, на сьогодні залишається не достатньо дослідженим шляхи формування критичного мислення широкого загалу громадян, зокрема в Україні в умовах повномасштабної агресії рф.

Мета статті – проаналізувати проблему формування критичного мислення громадян у науковому педагогічному полі задля вдалого моделювання відповідної педагогічної системи у майбутньому.

Для цього необхідно з'ясувати: чи здійснюються певні кроки для формування критичного мислення громадян та чи можна визначити певні прошарки громадян щодо охопленості цілеспрямованою роботою з формування критичного мислення, якщо так, то на яких підставах.

Виклад основного матеріалу. Звернення до витоків педагогічної концепції критичного мислення дозволяє стверджувати, що така концепція є відносно новою в сучасній науці. Активно впроваджувати технологію розвитку критичного мислення в освітній процес коледжу почали американські психологи К. Мередіт (С. Meredith), Дж. Стіл (J. Steele), Ч. Темпл (Ch. Temple), які розробили всесвітньо відому технологію «Розвиток критичного мислення через читання і письмо» в 60-х роках минулого століття. Згодом цю технологію почали активно впроваджувати в заклади середньої освіти, зокрема й на пострадянському

просторі. В Україні дослідженню цього напрямку присвячено роботи О. Пометун, Н. Скоморовської, С. Терна та ін. Різні аспекти формування критичного мислення студентів, майбутніх фахівців різних галузей, розкрито в дисертаційних дослідженнях І. Горохової, Л. Києнко-Романюк, О. Колесової, В. Конаржевської, М. Починкової, Л. Ткаченко, Т. Хачумян, Т. Харламп'євої та ін.

Необхідність формування критичного мислення фахівців, майбутніх фахівців, здобувачів освіти знайшла своє відображення в низці нормативних документів: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікації» (2011 р., 2020 р.), документ «Нова українська школа: основи Стандарту освіти» (2016 р.), Концепція «Нова українська школа» (2016 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Державний стандарт початкової освіти (2019 р.) та ін.

Аналіз цих документів дозволяє зробити висновок, що держава вимагає підготовки фахівців, які критично та системно мислять: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно й письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми (Про освіту, 2017); формування вміння критично та системно мислити, здатність обґрунтовувати свою позицію, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми (Про освіту, 2017); підготовка студентів до професійної діяльності та суспільного життя (Ортинський, 2009: 17); підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у навчанні, вихованні та науково-методичній роботі (Про освіту, 2017) тощо.

Національна рамка кваліфікацій наголошує на потребі у фахівцях, здатних до критичного мислення, а сформованість критичного мислення у здобувачів освіти та фахівців освітньої галузі має стати нормою (Про затвердження НРК, 2011).

Як бачимо, протягом останніх років окреслена проблема знаходить своє відображення в нормативних документах, орієнтованих на зміст і мету освіти й на законодавчому рівні висувуються вимоги до формування критичного мислення здобувачів освіти.

Проблема розвитку критичного мислення здобувачів освіти достатньо широко висвітлена в

навчально-методичних посібниках (Починкова, 2021: 76–105), а сучасні університети також для здобувачів пропонують значну кількість курсів з критичного мислення (Починкова, 2021: 76–105).

Отже, в системі освіти останнім часом проводиться робота з розвитку критичного мислення здобувачів різних рівнів.

Не можемо обійти увагою педагогічних працівників, які для реалізації поставлених завдань цілеспрямовано отримують знання з формування критичного мислення через засоби неформальної та інформальної освіти. Крім того, окремі організації здійснюють спеціально організовану роботу в такому напрямі. Прикладом може служити проєкт ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» «Інтенсифікація впливу вчителів Луганської області на процеси примирення і встановлення миру», у якому передбачено проведення спеціальних тренінгів з формування критичного мислення та критичного ставлення до інформації (Інтенсифікація).

Тож, до першої групи громадян ми віднесемо осіб, які перебувають у системі освіти – є здобувачами різних рівнів або педагогічними працівниками.

Не зважаючи на те, що вже розпочато роботу щодо формування критичного мислення здобувачів освіти різних рівнів, залишається актуальною низка питань: розробка критеріїв, рівнів інструментарію для визначення сформованості критичного мислення особистості, оптимізація й удосконалення системи роботи з формування критичного мислення особистості різних освітніх рівнів, уточнення й розширення понятійного апарату, розробка систем роботи для майбутніх фахівців різних галузей, удосконалення навчально-методичного забезпечення з урахуванням технології розвитку критичного мислення здобувачів освіти різних рівнів тощо.

Роблячи проміжний висновок, можна сказати, що в Україні окреслено шляхи вирішення проблеми формування критичного мислення здобувачів освіти різних рівнів і педагогічних працівників: розроблено нормативно-правові документи, у яких визначено зміст і мету освіти, започатковано роботу щодо визначення теоретико-методичних та методологічних засад формування критичного мислення здобувачів освіти різних рівнів, яка потребує подальших досліджень.

Однак, цілком зрозуміло, що проблема формування критичного мислення широкого загалу громадян України, які отримали освіту понад п'ять років тому, залишається не вирішеною. При цьому важливо пам'ятати, що на сучасному етапі

розбудови нашої держави саме вони виступають рушійними силами демократичних процесів у країні, беруть участь у виборчих процесах, є активними споживачами інформації й знаходяться під впливом інформаційної агресії. Хоча в багатьох дослідженнях, присвячених критичному мисленню, згадуються вимоги роботодавців до фахівців, представлені на всесвітньому економічному форумі в Давосі, де навичка критично мислити не полишає свої лідерські позиції з 2015 року (The 10 skills), і знаходиться на 4 місці в топ-10 навичок 2025 р. (The Future, 2020), а суспільство потребує спеціалістів, які володіють навичками критичного мислення в повному обсязі, сьогодні практично відсутні реальні шляхи роботи з формування критичного мислення громадян, які не перебувають у межах системи освіти.

Пояснимо нашу позицію: щодо п'ятирічного терміну отримання освіти. Аналіз наукових джерел, підручників, посібників, практика роботи в закладах освіти різних рівнів засвідчує, що активність щодо впровадження технології розвитку критичного мислення постійно збільшується й набуває популярності. Тому робота з формування критичного мислення, впровадження його методів в систему освіти так чи інакше здійснюється. Однак, така активність спостерігається не так давно. Тож будемо вважати, що ті чи ті аспекти були впроваджені в систему освіти останні п'ять років.

Отже, умовно можна виокремити другу велику групу громадян, які не перебувають у системі освіти, здобули її понад п'ять років тому й на них не здійснюється цілеспрямований вплив щодо формування критичного мислення.

Які ж проблеми постають перед педагогами щодо формування критичного мислення громадян другої групи – тих, хто вже здобув освіту?

Не будемо стверджувати, що така діяльність не здійснюється епізодично або фрагментарно через соціальні мережі, засоби масової інформації тощо, але в умовах інформаційної агресії така ситуація потребує негайного втручання. Тобто необхідним є пошук шляхів формування критичного мислення не тільки громадян України, які здобувають освіту, але й тих, хто вже знаходиться поза системою освіти.

Принципово перед педагогами щодо формування критичного мислення громадян, які перебувають поза освітньою системою, постають майже ті самі проблеми, наприклад, розробка критеріїв, рівнів, інструментарію для визначення стану сформованості критичного мислення особистості.

Однак, системи роботи з формування критичного мислення особистості для цієї групи гро-

мадян потребує не вдосконалення, а спеціальної розробки з урахуванням їх особливостей: вікових, психологічних, професійних тощо. Особливої уваги потребує розробка навчально-методичного забезпечення з урахуванням технології розвитку критичного мислення з акцентом на популяризацію інформації про це поняття, про методи, способи, принципи критичного розмірковування.

Основним же завданням залишається пошук шляхів формування критичного мислення громадян, які знаходяться поза системою освіти. Такими можуть виступити тренінги для працівників різних галузей, створення відкритих курсів, розробка навчальних матеріалів для розповсюдження їх у соцмержах та курсів для інститутів підвищення кваліфікації та післядипломної освіти тощо.

Пошук адекватних форм та методів формування критичного мислення громадян має бути зорієнтований і відштовхуватись, перш за все, від характеристики критично мислячої особистості з одного боку, з іншого – спиратись на провідні засади вже розробленої системи / технології формування критичного мислення здобувачів різних рівнів освіти (М. Починкова, В. Ягоднікова).

Визначення сутності категорії «критичне мислення» та відповідних рис критичної мислячої особистості – одне з центральних завдань сучасних дослідників.

Так, дефініція «критичне мислення» тлумачиться як: розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на розв'язуванні питання щодо того, що робити і що брати на віру (Braus, Wood, 1993); мислення, що розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, але й фактів, і призводить до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізування всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів (Кроуфорд та ін. 2006: 13); уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження (Lipman, 1988).

Отже, критичне мислення є таким типом мислення, що дозволяє особистості критично ставитись до інформації з різних джерел, виокремлювати правдиві факти від фейків, аналізувати, узагальнювати інформацію, робити аргументовані висновки, ефективно прогнозувати й моделювати майбутнє, що в сучасних умовах є своєрідним гарантом безпеки людини.

Зупинимось на якостях критично мислячої особистості. Так, одна з найбільш всесвітньо відомих дослідниць критичного мислення, психолог Д. Халперн на підставі власних досліджень, а також аналізу досліджень інших психологів

визначає такі якості критично мислячої особистості: готовність до планування, яке є першим і дуже важливим невидимим кроком до критичного мислення; гнучкість як готовність розглядати нові варіанти, намагатися щось зробити інакше, змінювати власний погляд. У цій якості протиставляються люди з обмеженим розумом (негативно ставляться до будь-яких нових ідей, демонструють неготовність розглядати нові пропозиції, мають консервативний підхід до вирішення тих чи тих проблем (Rokeach, 1960) людям з відкритим розумом (готові «зачекати з винесенням судження, збирають більше інформації й намагаються прояснити для себе складні запитання...», такі люди готові мислити по-новому, переосмислювати очевидне й не відступатися від задачі, доки вона не буде вирішена»); готовність виправляти власні помилки: люди, які мислять, замість того, щоб намагатися виправдати власні помилки, вміють їх визнати й тим самим учаться на них. Такі люди можуть визнати свої стратегії неефективними й відкинути їх, обираючи нові й удосконалюючи власне мислення; усвідомлення: спостереження за власними діями під час руху до мети; пошук компромісних рішень – критично мислячій людині в сучасному світі необхідно володіти і добре розвинути комунікативними навичками, і вмінням знаходити рішення, які могли б задовольнити більшість (Halpern, 1996).

У свою чергу, С. Терно так розкриває характеристики критично мислячої особистості: чесні перед собою; відкидають підтасування; переборюють плутанину; ставлять запитання; роблять свої висновки на очевидних фактах; стежать за зв'язком між явищами; інтелектуально незалежні (Терно, 2009: 7). Важливим є визначення окремих дослідницьких навичок, які необхідно застосовувати під час критичного розмірковування, до них належать: спостереження, порівняння, оцінювання, визначення, розпізнавання, асоціювання, узагальнення, прогнозування, застосування, отримання (Терно, 2009: 7).

Привертає увагу позиція М. Кебаса, який визначає вміння критично мислячої особистості: спостерігати й бути уважною до деталей; уважно й зосереджено вивчати інформацію; швидко вивчати інформацію; швидко визначати найважливіше, не розсіюючи уваги на другорядне; реагувати на ключові моменти повідомлень; без особливих зусиль обґрунтовувати свою думку; застосовувати аналітичні навички в найрізноманітніших ситуаціях; грамотно висловлюватись; бути переконливим; ефективно інтерпретувати; виносити власні судження; аналізувати і критику-

вати; приймати ефективні рішення; бути розважливим; міркувати логічно (Кебас).

П. Фачіоне визначає критичного мислителя як такого, хто володіє і розвиває когнітивні схильності, особистісні риси чи інтелектуальні достоїнства, до таких він відносить: пошук чіткої постановки запитань, постановки й викладу проблем; цікавість до вивчення проблем і пошуку інформації; бажання шукати та використовувати здібності критичного мислення; відкритість до пошуку та розгляду різних поглядів чи альтернатив; довіра до процесів аргументованого запиту; наполегливість, працьовитість і дисциплінованість у інформуванні; чесність і смирення в оцінці власних міркувань і поглядів; готовність шукати, використовувати та звертатися до надійних джерел; обачність у призупиненні чи прийнятті рішень, а також у прийнятті чи зміні своєї позиції; мудрість і наполегливість у використанні доречних, обґрунтованих і відповідних критеріїв; розумне вирішення проблеми та здатність вирішувати актуальні для занепокоєння чи проблеми; точність, наскільки це дозволяє предмет; впорядкованість у вирішенні складних питань і процесів (Facione, 1990: 95).

Отже, дослідниками визначено набір якостей критично мислячої особистості, у якій ми спостерігаємо певні спільні риси, зокрема уважне ставлення до вивчення інформації, інтелектуальна незалежність, рефлексія, вміння ставити запитання, обґрунтування власної думки й уважність до чужої, здатність до критичної оцінки інформації, логічне розмірковування, адекватність і здатність до прийняття ефективних рішень, мудрість та ін.

На основі ґрунтовного аналізу наукової літератури, доходимо висновку, що провідними рисами критично мислячої особистості є: розуміння й усвідомлення наявності альтернатив щодо будь-якої тези; наполегливість та дисциплінованість при аналізі інформації; здатність обробляти інформацію з використанням різних методів; здатність формулювати власні судження й аргументувати їх; уважність, зосередженість та спостережливість у процесі пошуку та обробки інформації; точність під час аналізу отриманих даних; чесність з оточуючими та самим собою; здатність до визнання власних помилок та відповідної корекції стратегії подальших дій; гнучкість; здатність до саморозвитку та самовдосконалення.

Можна стверджувати, що формування значної кількості цих якостей потребує цілеспрямованого впливу, що знову привертає нашу увагу до цієї проблеми як педагогічної.

Сьогодні науковці (М. Починкова, В. Ягоднікова) говорять про необхідність реалізації техно-

логії формування критичного мислення, що вже є розробленою на теоретико-методологічному рівні, володіє всіма ознаками педагогічних технологій та вміщує в собі спектр форм та методів роботи з учнями/здобувачами.

Так, технологія розвитку критичного мислення у сучасному науковому колі розуміється як: педагогічна технологія, що вміщує низку форм та методів щодо розвитку/формування критичного мислення здобувачів; сукупність форм, методів та прийомів розвитку/формування критичного мислення учнів/здобувачів; педагогічна технологія, спрямована на формування специфічних рис мислення, що сприятимуть вдалому аналізу, синтезу, узагальненню інформації на основі рефлексії; технологія, що націлена на поетапний розвиток провідних рис критичності мислення особистості з урахуванням її ціннісно-сислової сфери.

У межах нашої розвідки розуміємо *технологію розвитку критичного мислення громадян як інноваційну, особистісно зорієнтовану, спеціально розроблену педагогічну технологію, що ґрунтується на ідеях ціннісно-сислової парадигми освіти та активізації й інтенсифікації діяльності особистості, спрямована на формування її критичного мислення, вміщує в собі сукупність специфічних форм та методів роботи інтерактивного спрямування.*

Виходячи з цього, метою технології є формування критичності мислення громадян.

Визначено алгоритм реалізації технології формування критичного мислення, яку активно використовують в системі освіти. Технологія має трьохфазну побудову заняття: виклик, основна частина, рефлексія. Технологія формування критичного мислення має доволі розгалужену систему форм, методів та прийомів роботи, що використовуються на різних етапах роботи. Вважаємо, що ця технологія потребує окремої уваги й буде докладно розкрита в одній з наступних публікацій. Найбільш поширеними засобами є інформація та джерела інформації.

Результат означеної технології прогнозується через сформованість на достатньому рівні критичного мислення учнів/здобувачів. Вважаємо, саме ця технологія має бути покладена в основу роботи з формування критичного мислення громадян другої групи, тобто тих, хто перебуває поза межами системи освіти.

Висновки. Таким чином, визначення двох груп громадян на підставі задіяності/незадіяності в системі освіти, аналіз нормативно-правових документів, навчально-методичного забезпечення, наукових доробків щодо проблеми формування критичного

мислення особистості дозволяє стверджувати, що ця проблема є педагогічною, складною та багатоаспектною й вимагає залучення фахівців педагогічного напрямку з метою її вирішення.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробці інструментарію, критеріїв та рівнів сформованості критичного мислення громадян обох груп та їх експериментальної перевірки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інтенсифікація впливу вчителів Луганської області на процеси примирення і встановлення миру. URL: <http://luteachrp.luguniv.edu.ua>
2. Кебас М. Як активізувати критичне мислення: сучасний підхід. Базові прийоми та мислення. URL: <https://eba.com.ua/article/yak-aktyvizuvaty-krytychne-myslennya-suchasnyj-pidhid-bazovi-pryntsyru-ta-pryjomy/>.
3. Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 217 с.
4. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
5. Починкова М.М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук ; спец. 13.00.04 – теор. і мет. проф. освіти, 2021. 586 с.
6. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p>.
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
8. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.
9. Braus J. A., Wood D. Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps, 1993. 500 p.
10. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Research Findings and Recommendations. American Philosophical Association, Newark, Del. 1990. 112 p.
11. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition. Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1996. 205 p.
12. Lipman M. Criticalthinking: What can it be ? / Educational Leadership. Matthew Lipman / (46)1, 1988. P. 38–43.
13. Rokeach M. The open and closed mind. New York : Basic Books, 1960.
14. The Future of Jobs report 2020. October 2020. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf.
15. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

REFERENCES

1. Intensyfikatsiia vplyvu vchyteliv Luhanskoi oblasti na protsesy prymyrennia i vstanovlennia myru [Intensification of the influence of teachers of the Luhansk region on the processes of reconciliation and the establishment of peace]. URL: <http://luteachrp.luguniv.edu.ua> [in Ukrainian].
2. Кебас М. Як активізувати критичне мислення: сучасний підхід. Базові прийоми та мислення. [How to activate critical thinking: a modern approach. Basic techniques and thinking]. URL: <https://eba.com.ua/article/yak-aktyvizuvaty-krytychne-myslennya-suchasnyj-pidhid-bazovi-pryntsyru-ta-pryjomy/>. [in Ukrainian].
3. Krouford A., Saul S., Metiu V., Makinster D. (2006). Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Technologies for the development of students' critical thinking.]. Kyiv: Pleiada. 217 s. [in Ukrainian].
4. Ortynskyi V. L. (2009). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of high school] : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 472 s. [in Ukrainian].
5. Pochynkova M. M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly u protsesi profesiinoy pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training] : dys. na zdobuttia nauk. stup. dokt. ped. nauk ; spets. 13.00.04 – теор. і мет. проф. osvity. 586 s. [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii (2011). [On the approval of the National Framework of Qualifications] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p>. [in Ukrainian].
7. Pro osvitu (2017). : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII.]. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). № 38-39. St. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].
8. Terno S. O. (2009). Krytychne myslennia – suchasnyi vymir suspilstvoznnavchoї osvity [Critical thinking is a modern dimension of social science education]. Zaporizhzhia : Prosvita. 268 s. [in Ukrainian].
9. Braus J. A., Wood D. (1993). Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps. 500 p.
10. Facione P. A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Research Findings and Recommendations. American Philosophical Association, Newark, Del. 112 p.
11. Halpern D. F. (1996). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition. Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates. 205 p.

12. Lipman M. (1988). Criticalthinking: What can it be ? / Educational Leadership. Matthew Lipman / (46)1. P. 38–43.
13. Rokeach M. (1960). The open and closed mind. New York : Basic Books.
14. The Future of Jobs report 2020. October 2020. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf.
15. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>